Nutq madaniyatini tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyati

Xolbozorova Nasiba Xolbozar qizi
ShDPI Maktabgacha ta'lim kafedrasi mudiri
Abdixakimova Sabina Xasan qizi
ShDPI Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada nutq madaniyatini tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida ta’limiy muhit, o‘qituvchining kommunikativ kompetensiyasi, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlari muhim omil sifatida yoritilgan. Shuningdek, shaxsning tafakkuri, emotsional holati, motivatsiyasi hamda muloqot ko‘nikmalarining nutq rivojiga ta’siri asoslab berilgan. Tadqiqot natijasida nutq madaniyatini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlarning samaradorligi ko‘rsatib berilgan.

Kalit so‘zlar: nutq madaniyati, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, kommunikativ kompetensiya, interfaol metodlar.

Абстрактный. В данной статье научно-теоретически проанализированы педагогико-психологические особенности организации культуры речи. Освещены значение образовательной среды, коммуникативной компетентности учителя, возрастных и индивидуальных особенностей учащихся в процессе формирования речевой культуры. Также обосновано влияние мышления личности, эмоционального состояния, мотивации и коммуникативных навыков на развитие речи. В результате исследования показана эффективность инновационных педагогических технологий и интерактивных методов в развитии культуры речи.

Ключевые слова: культура речи, педагогический подход, психологические факторы, коммуникативная компетентность, интерактивные методы.

Abstract. This article scientifically and theoretically analyzes the pedagogical and psychological features of organizing speech culture. The importance of the educational environment, teacher’s communicative competence, and students’ age and individual characteristics in the process of developing speech culture is highlighted. The influence of personal thinking, emotional state, motivation, and communication skills on speech development is also substantiated. The study reveals the effectiveness of innovative pedagogical technologies and interactive methods in improving speech culture.

Keywords: speech culture, pedagogical approach, psychological factors, communicative competence, interactive methods**.**

Kirish

Jamiyat taraqqiyoti, ma’naviy yuksalish va inson kapitalining rivojlanishi bevosita nutq madaniyati darajasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Nutq – inson tafakkurining tashqi ifodasi, muloqot vositasi hamda ijtimoiy tajribani avloddan-avlodga uzatuvchi muhim mexanizmdir. Shuning uchun ham ta’lim tizimida nutq madaniyatini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yosh avlodda adabiy til me’yorlariga amal qilish, ravon fikrlash, mantiqiy bayon etish, tinglash va tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish pedagogikaning dolzarb muammolaridan sanaladi.

Nutq madaniyatini tashkil etish nafaqat lingvistik, balki pedagogik-psixologik jarayon hamdir. Chunki nutqning shakllanishi shaxsning individual xususiyatlari, emotsional holati, ijtimoiy muhiti, intellektual salohiyati va motivatsiyasi bilan uzviy bog‘liqdir.

Nutq madaniyatining pedagogik mohiyati

Pedagogik nuqtai nazardan nutq madaniyati – bu ta’lim oluvchilarning til birliklaridan maqsadga muvofiq, o‘rinli, ta’sirchan va me’yoriy foydalanish malakasini shakllantirish jarayonidir. Ushbu jarayon quyidagi tarkibiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

-normativ komponent – adabiy til qoidalariga rioya qilish;

-kommunikativ komponent – fikrni aniq va tushunarli ifodalash;

-etik komponent – muomala odobi va nutq etiketi;

-estetik komponent – nutqning go‘zalligi, ifodaliligi va ta’sirchanligi;

-kognitiv komponent – mustaqil fikrlash va mantiqiy bayon etish.

Pedagogik jarayonda o‘qituvchi nutq madaniyatining asosiy namunasidir. O‘qituvchining ravon, adabiy, obrazli va mazmunli nutqi o‘quvchilarda taqlid mexanizmi asosida ijobiy nutqiy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Shu bois pedagogning kasbiy kompetentligida nutq madaniyati alohida o‘rin tutadi.

Nutq faoliyati inson psixikasining murakkab jarayoni bo‘lib, u bir qator psixologik mexanizmlar orqali amalga oshadi. Nutq madaniyatini rivojlantirishda quyidagi psixologik omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Tafakkur va nutq birligi

Psixologiyada tafakkur va nutq o‘zaro dialektik birlikda qaraladi. Inson avvalo fikrlaydi, keyin uni nutq orqali ifodalaydi. Tafakkur qanchalik rivojlangan bo‘lsa, nutq ham shunchalik mazmunli va mantiqiy bo‘ladi. Demak, o‘quvchilarning nutqini rivojlantirish uchun ularning tahlil qilish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy operatsiyalarini takomillashtirish zarur.

2. Xotira va lug‘at boyligi

Nutq boyligi insonning lug‘at zahirasiga bog‘liq. Lug‘at zaxirasining kengayishi esa xotira faoliyati bilan bevosita aloqador. Badiiy matnlar o‘qish, she’r yodlash, hikoya qayta so‘zlash kabi mashqlar verbal xotirani mustahkamlaydi.

3. Diqqat va nutq aniqligi

Diqqatning barqarorligi nutqning mantiqiyligi va izchilligini ta’minlaydi. Diqqati sust o‘quvchi fikrini chalg‘itib yuboradi, gaplarni uzib-uzib aytadi yoki mavzudan chetga chiqadi. Shu sababli interfaol metodlar orqali diqqatni jamlash muhimdir.

4. Motivatsiya va kommunikativ faollik

O‘quvchida nutqiy faoliyatga ehtiyoj va qiziqish bo‘lmasa, uning nutqi sust rivojlanadi. Rag‘batlantirish, erkin fikr bildirish muhiti, bahs-munozaralar tashkil etish ichki motivatsiyani kuchaytiradi.Nutq madaniyati insonning til vositalaridan adabiy me’yorlarga muvofiq, maqsadga yo‘naltirilgan, mantiqan izchil va estetik jihatdan ta’sirchan foydalanish qobiliyatidir. U shaxsning intellektual salohiyati, kommunikativ kompetensiyasi va ijtimoiy moslashuv darajasini belgilovchi muhim omildir.

Nutq madaniyatini tashkil etish jarayoni nafaqat til me’yorlarini o‘rgatish, balki shaxsning tafakkurini rivojlantirish, emotsional-intellektual holatini boshqarish, muloqot madaniyatini shakllantirish bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Shu bois mazkur jarayonning pedagogik-psixologik xususiyatlarini chuqur o‘rganish zarur.

Nutq madaniyatining pedagogik mohiyati

Pedagogik nuqtayi nazardan nutq madaniyati ta’lim-tarbiya jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. O‘quvchi yoki talabaning fikrini ravon, aniq va asosli bayon eta olishi uning bilim darajasi bilan bevosita bog‘liqdir. Nutq madaniyatini shakllantirish quyidagi pedagogik tamoyillarga asoslanadi:

-Izchillik tamoyili – nutq ko‘nikmalari bosqichma-bosqich rivojlantiriladi;

-Faollik tamoyili – ta’lim oluvchi muloqot jarayonida faol ishtirok etadi;

-Individuallashtirish tamoyili – har bir shaxsning yosh va psixologik xususiyatlari hisobga olinadi;

-Integrativ yondashuv – nutq madaniyati barcha fanlar bilan uyg‘un holda rivojlantiriladi.

Pedagogik jarayonda o‘qituvchining nutqi namuna vazifasini bajaradi. O‘qituvchining adabiy talaffuzi, leksik boyligi, intonatsion ifodaliligi va kommunikativ etikasi o‘quvchilar nutqining

shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli pedagogning nutqiy kompetentligi ta’lim sifati mezonlaridan biri hisoblanadi.

Nutq madaniyatining psixologik xususiyatlari

Nutq faoliyati inson psixikasining murakkab jarayoni bo‘lib, tafakkur, xotira, diqqat, idrok va emotsional holat bilan uzviy aloqadadir. Psixologik jihatdan nutq madaniyatini shakllantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

1. Motivatsiya

Shaxsda to‘g‘ri va chiroyli so‘zlashga ichki ehtiyoj bo‘lmasa, nutq rivoji sust kechadi. Shu bois ta’lim jarayonida nutqiy faoliyatga rag‘bat uyg‘otish zarur.

2. Tafakkur va nutq birligi

Psixologiyada tafakkur va nutq o‘zaro dialektik birlikda rivojlanishi ta’kidlanadi. Fikr qanchalik aniq bo‘lsa, nutq ham shunchalik ravon bo‘ladi. Demak, nutq madaniyatini rivojlantirish tafakkurni faollashtirish bilan bog‘liqdir.

3. Emotsional barqarorlik

Haddan tashqari hayajon, qo‘rquv yoki ishonchsizlik nutq jarayoniga salbiy ta’sir etadi. Ayniqsa, auditoriya oldida chiqishlarda psixologik tayyorgarlik muhim hisoblanadi.

4. Yosh xususiyatlari

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq obrazli tafakkur asosida rivojlansa, o‘smirlik davrida mantiqiy tafakkur bilan uyg‘unlashadi. Shu sababli nutq madaniyatini o‘rgatish metodikasi yoshga mos tanlanishi lozim.

Nutq madaniyatini tashkil etishning samarali usullari

Nutq madaniyatini rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Jumladan:

Interfaol metodlar (bahs-munozara, aqliy hujum, debat);

Rolli o‘yinlar (ijtimoiy vaziyatlarda muloqot qilish);

Matn tahlili (adabiy va ilmiy matnlar ustida ishlash);

Nutqiy treninglar (diksiya, intonatsiya, talaffuz mashqlari);

Refleksiv yondashuv (o‘z nutqini tahlil qilish va baholash).

Mazkur usullar o‘quvchilarning kommunikativ faolligini oshiradi, ijtimoiy moslashuvchanligini kuchaytiradi hamda nutqiy mustaqilligini ta’minlaydi.

Nutq madaniyatining tarbiyaviy ahamiyati

Nutq madaniyati shaxsning axloqiy qiyofasi va muomala odobini ham ifodalaydi. Xushmuomalalik, suhbatdoshga hurmat, tinglash madaniyati, o‘z fikrini dalillar asosida bayon etish – bularning barchasi yuksak nutq madaniyatining ko‘rsatkichlaridir. Shu bois nutq madaniyati tarbiyaviy jarayonning muhim komponenti sifatida qaraladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, nutq madaniyatini tashkil etishning pedagogik-psixologik xususiyatlari shaxs kamolotida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu jarayon ta’limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarni birgalikda amalga oshiradi. Nutq madaniyatini shakllantirishda pedagogik mahorat, psixologik yondashuv, individual xususiyatlarni inobatga olish hamda zamonaviy metodlardan foydalanish yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Natijada jamiyatda erkin fikrlovchi, muloqotga kirisha oladigan, ma’naviy barkamol va intellektual salohiyatli shaxslar voyaga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
3. Mahmudov N. Til va nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 2010.
4. Yo‘ldoshev B. Nutq madaniyati va uslubiyat. – Toshkent: Fan, 2015.
5. G‘ulomov A., Qodirov T. Pedagogika nazariyasi va tarixi. – Toshkent: Tafakkur Bo‘stoni, 2018.

6. Davletshin M.G. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2002.
7. Vygotskiy L.S. Tafakkur va nutq. – Moskva: Pedagogika, 1999.
8. Leontev A.A. Psixolingvistika asoslari. – Moskva: Nauka, 2003.
9. Tojiboyeva D. Ta’lim jarayonida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
10. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi va nutq madaniyati masalalari. – Toshkent: Akademnashr, 2016.